

İslâmî İlimler Dergisi
I. Kur'an Sempozyumu
(14-15 Ekim 2006)

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Nisan 2007

ÇORUM HASAN PAŞA KÜTÜPHANESİNDE
KUR'AN-I KERİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR
İLE İLGİLİ BAZI ÖRNEKLER

Ethem ERKOÇ¹

Sayın başkan, değerli ilim adamları, önce hepinizi saygıyla selamlıyorum. Efendim benim tebliğimin konusu Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bulunan Kur'an ile ilgili yazmalar ile ilgilidir. Kuşkusuz bu tebliğimde adı geçen kütüphanedeki bahis mevzuu yazmaların tamamını anlatamayacağım gibi örnek olarak seçtiklerimin tamamını da zikredemeyeceğim. Dolayısıyla ben, örnek olarak seçtiğim yazmalardan bir kaçını üzerinde duracağım. Tebliğler yayınlandığında, örnek olarak seçtiği diğer eserler de ortaya çıkacaktır. Tebliğime önce Hasan Paşa Kütüphanesi'ni tanıtmakla başlamanın daha isabetli olacağı kanaatindeyim. Arkasından da seçtiğim eserlere geçeceğim.

Çorum Hasanpaşa Kütüphanesinin bulunduğu bina, 1963 yılında yapılmıştır. O zamanki adı "İl Halk Kütüphanesi"dir. Ancak buraya Hasanpaşa Kütüphanesi adının verilmesinin tarihi bir derinliği vardır. Zira Beşiktaş Muhafızı Hacı Hasan Paşa, Ulu Camii avlusunda III. Alâeddin Keykubat tarafından inşa edilen Cami-i Kebir Medresesi'nin bitişiğine 1314/1896 yılında kargir bir kütüphane kurmuştur. Hacı Hasan Paşa, bu kütüphaneye İstanbul'dan ve saray kütüphanelerinden temin ettiği kitapları göndererek nadide eserlerle dolu bir kütüphane oluşmasını sağlamıştır. O dönemde Çorum'da Süleyman Fevzi ve Fevziye İrfaniye Kütüphaneleri de vardı. Oralarda da çok kıymetli eserler bulunmaktaydı. 1924 yılında "Milli Kütüphane" adı altında her üç kütüphanenin kitapları bir araya getirildi. "İl Halk Kütüphanesi" adı verilen bu kütüphanenin adı, 80'li yıllarda "Hasanpaşa Kütüphanesi" olarak değiştirildi.

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde tarihi değeri büyük olan 3692 adet el yazması kitabın yanı sıra 5700'i aşkın Arap harfli matbu eser mevcuttur. Bu eserlerin tamamı dini ilimlerle ilgili değildir. Arapça, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, siyer, akaid ve gramer gibi konuların yanı sıra felsefe, mantık, tarih, tıp, logaritma, hendese, riyaziye, astronomi gibi birçok alanda eser bulmak mümkündür.

1 Araştırmacı yazar.

Hasan Paşa Kütüphanesi, rasgele toplanmış kitap ambarı değildir. Orada hemen her devre ve konuya ait temel klasikler bulunmaktadır. Sadece medreselerde okutulan ders kitapları değil müderrislerin yararlanabileceği kaynak kitaplar da yer almaktadır. Kitapların içinde İstanbul'dan Edirne'den Bursa'dan Erzincan'a Kars'a Diyarbakır'a kadar Anadolu şehirlerinin her birinde yazılmış eserlerin yanı sıra Mekke'de Medine'de Şam'da Kudüs'te Kahire'de Buhara ve Semerkant'ta Selanik'te Belgrat'ta Kırım'da yazılmış nadide nüshalar da bulunmaktadır. Bu arada Çorumlu alimlerin te'lif ve istinsah ettiği eserlerle Çorum'da yazılmış olan kitapları da eklemek gerekir.

Bu kadar renkli bir kütüphanede Kur'an-ı Kerim'le ilgili eserlerin de çok olması normal sayılmalıdır. Tespitlerime göre Hasan Paşa Kütüphanesi'nde 35 tane el yazması Kur'an-ı Kerim mevcuttur. Buna ilave olarak 5590 numarada kayıtlı Kur'an-ı Kerim, 30 ayrı cüz halinde bir takım oluşturması ve mükemmel hatla tanzim edilmiş olması ile dikkati çekmektedir.

Kur'an-ı Kerim nüshalarından başka 21 adet tefsir takımı, 11 Hâşiye, 2 Ta'lik, 1 Telhis ve 78 adet de tecvit kıraat ve vücuhla ilgili eser bulunmaktadır. Bunlardan başka 7 adet cüz tefsiri, 15 adet sure tefsiri ve 6 adet de ayet tefsiri ile ilgili kitap vardır.

Biz bu çalışmamızda tefsir, hâşiye, ta'lik kitaplarından örnekler vereceğiz. Cüz, sure ve ayet tefsiri ile ilgili bazı kitapları da tanıtmaya çalışacağız. Tecvit, kıraat ve vücuhla ilgili kitapların tanıtımına girmeyeceğiz.

1-Camiu'l-Beyan fi-Te'vil'il Kur'an

Kayıt No: 1, 2, 3, 4

Bu tefsirin yazarı Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi'dir. Müellif, 224/839 yılında Taberistan'da doğmuş, 310/923 yılında vefat etmiştir. İlim için Kufe, Basra, Rey, Şam ve Mısır'a kadar gitmiş, sonunda Bağdat'a yerleşmiştir. İtikatta Ehl-i Sünnet yolunu, amelde ise Şafii Mezhebini tercih etmiştir. Tefsirde olduğu kadar hadis ve fıkhıta da üstadddır. Edebiyat ve tarihteki mevkii ise tartışılmaz. Tarih-i Taberi adıyla meşhur olan "*Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*" adlı eseri, bu konuda otorite olduğunun delilidir.

Müellifin kütüphanedeki bu tefsiri, kısaca "Taberi Tefsiri" olarak bilinir. Bazı kaynaklarda da "*Camiu'l-beyan an âyi'l- Kur'an*" ve "*Camiu'l-beyan an te'vili'l-eser ve'l-Kur'an*" şeklinde geçmektedir.

Bu tefsir, 4 cilt halindedir. 1. cilt Fatıha suresinden Nisa suresi sonuna kadar, 2. cilt Maide suresinden Yunus suresi sonuna kadar, 3. cilt Hud'dan Neml sonuna, 4. cilt de Kasas suresinden Nas suresi sonuna kadardır. Top-

lam 2747 varak yani 5494 sayfadır. Günümüzde 13 cilt halinde basılmıştır. Çorum Hasan Paşa kütüphanesindeki bu nüsha, Hattat Muhammed b. Mustafa Şemseddin Davudî tarafından 1152/1739 tarihinde istinsah edilmiştir.

Tefsirin baş tarafında 17 sayfalık usuller ile ilgili bir bölüm vardır. Ondan sonra besmelenin tefsirine geçilir. Tefsir rivayet tefsirlerinin meşhurlarındandır. Kitabında müellif, rivayetler arasında muhakeme yürüterek muhtelif vecihlerden hangisinin racih olduğunu göstermiş, ayetlerden istinbat olunan ahkâmı bildirmiş, i'rab ve kavaide ait gerekli bilgileri vermiştir. Baş tarafta belirtmiş olduğu usul kaidelerine uygun açıklamalara yeri geldikçe işaret etmiştir.

Yazmanın Özellikleri

4 ciltlik olan bu tefsirin her cildi gömme, şemseli, miklepli, kahverengi meşin ciltli, müzehhep mihrabiyeli, cetvelleri yaldızlıdır. Birinci cilt hariç diğer ciltler bordu meşin üzerine ebru kaplı, mukavva muhafaza içindedirler. Kitap 320x200 ebadında, yazılar ise 230x120 ebadındadır. Satır sayısı 43 tür. Birinci ciltte 738 varak, ikinci ciltte 716 varak, üçüncü ciltte 623 varak, dördüncü ciltte 670 varak mevcuttur. Tefsir, Arapça'dır. Kıрма nesih yazı ile yazılmıştır.

2-İrşad'ul-Aklı's-Selim İla Mezayî Kitabî'l-Kerim

Kayıt no: 112, 113, 114.VE 6

Bu tefsirin müellifi, şeyhülislam Abu Suudi Mehmet b. Muhyiddin Mehmet el-İmadi'dir. Aslen İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavrisi'nin oğludur. 896/1490 yılında İstanbul yakınındaki Müderris köyünde dünyaya gelmiş, 982/1574 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra medreselerde müderrislik yapmış, Bursa ve İstanbul kadılığında, Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmuştur. 1545 yılında şeyhülislam olmuş ve vefatına kadar yaklaşık 30 yıl bu makamda hizmet vermiştir. Kanunî devrinin kudretli alimlerinden. Allame-i kül, İkinci Ebu Hanife gibi ünvanlarla anılırdı. *Tefsir*inden başka fetvaları, Kanunî'ye sunmuş olduğu *Maruzatı*, *Arazi Kanunnameleri*, çeşitli konulardaki risaleleri, birçok kitaba yazmış olduğu şerh ve hâşiyeleri, edebiyata meylinin sonucu yazmış olduğu şiir ve kasideleri vardır. Bu eserlerden bazıları Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki mahtutalar arasında bulunmaktadır. Ebu Suud Efendi, Osmanlı alimleri arasında tefsirlere hâşiyeye yazmak yerine baştan sona tefsir etmeyi tercih eden ender alimlerdendir. Tefsirinde Kur'an-ı Kerim'in bizzat Kur'an ve Hadis'le

tefsirine önem vermiş, esbab-ı nüzul, kıssalar, kelamî meseleler, dil, kıraat, israiliyyat, muhkem, müteşabih gibi konular üzerinde durmuştur. Zemahşeri'nin *Keşşaf* ve Beyzavi'nin *Envaru't-tenzil* adlı tefsirlerine sık sık atıfta bulunmuştur. Eserini 973/1565 tarihinde tamamladığı zaman Kanunî Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Ebu Suud Efendi'nin tefsirinden Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde 2 takım bulunmaktadır. Bunlardan 1.si orta boy 3 cilt halinde olup, diğeri büyük boy olup tek cilt halindedir.

Yazmanın Özellikleri

112, 113, 114 numarada kayıtlı bulunan 3 ciltlik mahtuta yeşil kadife bez kaplı altın yıldız çiçek model şemseli, yıldız köşe bentli, yıldız zencirekli ve musanna ciltlidir. Yaprak kenarları ve cetveller altın yıldızlı, keşideler kırmızı yer yer hâşiyelidir. Dili Arapça'dır. Talik yazı türüyle yazılmıştır. Kitaplar 238x146 ebadındadır. Yazı kısmı ise 165x85 ebadında olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır. 1. cilt 491 varak, 2. cilt 485 varak, 3. cilt ise 371 varak olup toplam 1347 varak yani 2694 sayfadır. 1.cildin başına iki sayfalık fihrist ilave edilmiştir. 1. cilt Fatıha'dan A'raf suresi sonuna, 2. cilt Enfal'dan Furkan suresi sonuna 3. cilt de Şuara suresinden Nas suresinin sonuna kadardır. Bu 3 ciltlik tefsiri Hattat Mustafa b. el Hac Muhammed ez-Zerkerî 1095/1683 yılında istinsah etmiştir. Bu muhteşem nushayı Hacı Hasan Paşa, İstanbul'dan Çorum'a aktararak burada bulunmasını sağlamıştır. 6 numarada kayıtlı bulunan diğer nüsha ise Celaleddin el-Ensarhi tarafından 1008/1599 yılında istinsah edilmiştir. Yine dili Arapça'dır. Nesih yazı türüyle ele alınmıştır. Gömme salbek şemseli, miklebli, kahverengi meşin ciltlidir. Kırmızı müzekkeb mihrabiyesi bulunmaktadır. Kitap 320x200 ebadında olup yazılar 250x140 ebadındadır. Her sayfada 35 satır bulunmakta olup 736 yani 1472 sayfadan ibarettir. Boyutları ve satır sayılarının çokluğu nedeniyle diğerinin 3 cilt halinde tanzim ettiği eseri tek cilt halinde yazabilmiştir. Baş tarafında da fihristi bulunmaktadır.

3) Lübatüt-Te'vil fi Meanit Tenzil

Kayıt No: 8, 9, 10

Alaadin Ali b. Muhammed el Hazin el-Bağdadi'nin telif etmiş olduğu tefsirdir. Müellif 678/1279'da Bağdat'ta doğmuş, 741/1340 yılında Halep'te vefat etmiştir. Tefsir, hadis ve fıkıh sahasında tanınmış olan Hazin bu eseriyle Beğavi'nin *Mealimu't-tenzil* adlı eserini telhis etmiştir. Kitabın baş tarafında tefsir ilmiyle ilgili mukaddime bulunmaktadır. Her surenin giriş kısmında onun faziletiyle ilgili hadisler yer almaktadır. Bazı ayetleri muhtaşar bazıla-

rında mufassal olarak tefsir etmiştir. Eser 3 cilt halindedir. Toplam 1054 varak yani 2108 sayfadır. Süleyman Feyzi Kütüphanesi mührünü taşımaktadır. 3. cildin sonunda 1123/1711 yılında yazımı tamamlandığı belirtildiği halde Hattat ismini kaydetmemiştir.

Yazmanın Özellikleri

Tefsirin dili Arapçadır. Nesi ve Talik yazı çeşitleriyle yazılmıştır. 1. cilt 320x200 ebadında olup metin kısmı 240x145 ebadındadır. Satır sayısı 35 olup 350 varaktır. Tevbe suresine kadar tefsir vardır. 2. ve 3. cildin ebatları 290x190 olup yazı kısmı 210x120'dir. 2. cildin satır sayısı 31 varak sayısı 336 olduğu halde 3. cildin satır sayısı 33, varak sayısı ise 365'tir. 2. cilt Tevbe'den Anekebut suresi'ne kadar olup. 3. cilt Rum suresi'nden Nas suresi sonuna kadar tefsiri kapsamaktadır. 3. cildin başında bu cilde ait fihrist bulunmaktadır. Her 3 cilt de şemseli, zencirekli, miklebli kahverengi cilde sahiptir. Bordo meşin üzerine ebru kağıt kaplı mukavva muhafaza içinde korunmaktadır.

4) Mealimü't-Tenzil

Kayıt No: 12-13

Müellifi Rukneddin Ebu Muhammed Muhyissünne el Hüseyin b. Mesud b. Muhammed el-Beğavi'dir. 436/1044 yıllarında Horasan'ın Bağ kasabasında doğmuş, 510/1117 yılında Horasan'ın Merveruz bölgesinde vefat etmiştir. Hadis, tefsir ilminde temeyyüz etmiş bir Şafii fakihidir. Her üç ilim dalında da eserleri vardır. *Mealimüt-tenzil* onun en tanınmış eseridir. Ayetleri hadislerle sahabe ve tabiin müfessirlerinin ve daha sonraki alimlerin görüşleriyle açıklamıştır. Uydurma ve zayıf hadisleri tenkid etmiştir. Eser 2 cilttir.

Yazmanın Özellikleri

2 ciltlik bu tefsirin dili Arapça'dır. Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Ciltlerin başında fihrist vardır. Her iki cilt de 300x210 ebadında olup metinlerin bulunduğu kısım 230x125 ebadındadır. Her sayfada 35 satır bulunmaktadır. 1. cilt 431 varak 2. cilt ise 382 varaktır. Toplamı 813 varak yani 1626 sayfadır. 1. cilt İsrâ suresi sonuna kadar olup 2. cilt ise Kehf suresinden Nas suresi sonuna kadar tam bir tefsirdir. Her iki ciltte gömme şemseli zencirekli, miklebli, kahverengi meşin ciltlidir. Yazılar kırmızı çerçvelidir. Kırmızı meşin üzerine ebrulu kağıtla kaplı mukavva muhafazaları vardır.

5) Dürrül Mensur fit-Tefsiril Mesur

Kayıt No: 37, 38, 39, 40

Celeleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyuti'nin telif ettiği 4 ciltlik bu eserin asıl adı, *ed-Dürrü'l-Mensür fit-Tefsir bi'l Mesür*'dür. Müellif 849/1445 yılında Kahire'de doğmuş Mısır'da ilim tahsil ederek aynı memlekette ilme hizmet etmiş 911/1505 yılında yine Kahire'de vefat etmiştir. Mısır'da *Şeyhuhiye Medresesi*'nde müderrislik yapmış çok yönlü bir alimdir. Müsteşrikler onun 560 kadar eseri olduğundan söz ederler. Ülkemizde en çok Celeleddin Mahallî'nin yarıda bıraktığı *Celaleyn Tefsiri*'ni tamamladığı için bu tefsirle tanınır. Fakat tefsirdeki ilmi mevkiini ortaya koyan incelediğimiz eseridir. Aslında bu eser onun daha geniş olarak hazırlamayı düşündüğü tefsirin hülâsası niteliğindedir. Tefsirinin en önemli özelliği tüm ayetleri tefsir etmek yerine haklarında bir takım hadise ve beyana muhtaç konu varsa onlara ağırlık vermiş olması ve bu konudaki rivayetleri tamamıyla nakletmiş olmasıdır. Bu tefsir rivayet değil dirayet tefsirleri arasında yerini almıştır. Kaynaklarıyla beraber yer vermiş olduğu rivayetlerle birçok tefsire kaynaklık teşkil etmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki nüsha 4 cilt halindedir. Telifinin 898/1493 yılında bittiğine dair 4. cildin sonunda kayıt bulunmaktadır. İstin-sah tarihi ise, 1153/1740'tır. 2. cildin hattatı Abdülhak b. Muhyiddin b. İbrahim el-Mahalli, 3. cildinki ise Ebu'l Fazl Muhyiddin el İbadî'dir. Diğer ciltlerin hattatı zikredilmemiştir. Tefsirin dili Arapça'dır. Yazı türü nesihdir. Gömme salbek şemseli, zencirekli köşe bentli, miklebli, kahverengi meşin ciltlidirler. Her biri kahverengi meşin üzerine ebru kağıtlı mukavva muhafaza içinde bulunmaktadır. Kitabın ebadı 270x190 olup metin kısmı 200x130 ebadındadır. Her sayfada 35 satır bulunmakta olup 1. cilt 412 varak, 2. cilt 448 varak, 3. cilt 316 varak, 4. cilt 253 varaktır. Eserin tamamı 1529 varak yani 3058 sayfadır. 1. cilt Fatıha suresinden Nisa suresi'nin yarısına kadar, 2. cilt Nisa suresinden Kehf suresinin sonuna kadar, 3. cilt Meryem suresinden Casiye suresinin sonuna kadar olan kısmın tefsirini ihtiva etmektedir. 4. cilt ise Ahkaf suresinden başlayarak Nas suresinin sonuna kadar devam etmek suretiyle tefsir itmam olmuştur.

6) Gayetü'l Emanî fi't-Tefsiri'l Kelami'r Rabbani

Kayıt No: 105

Müellif, Şemseddin Ahmet b. İsmail Gürani'dir. Osmanlı şeyhülislamlarının dördüncüsü olan Molla Gürani 813/1410 yılında Güran'da doğmuş,

893/1488 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İlim tahsilini ilerletmek için gittiği Mısır'da kıraat, tefsir, hadis okumuş, İbni Hacer el-Askalanî'den de icazet almıştır. İkinci Murat zamanında Edirne'ye gelerek hizmete başlamıştır.

Molla Gürani, tefsirde, hadiste, fıkhıta ve usulde zamanın en önemli alimi idi. Fatih Sultan Mehmet'in de hocası olan Gürani, bu tefsiri 860/1455 tarihinde yazmaya başlamış 3 Recep 867/1463 senesinde tamamlamıştır. Tefsiri ince meseleleri kapsayan kelama, fıkhı, siyere dair bazı mühim bilgi ve düşünceleri bir araya getiren önemli bir eserdir. Zemaşeri'nin ve Beydavî'nin tefsirleri hakkında tenkitleri ve muahezeleri de muhtevidir. "*Tefsir-i Gürani*" adıyla Osmanlı hükümdarları tarafından da bilinen bu eser, kendileri tarafından da çok sayıda istinsah ettirilmiştir. "*Tefsiru'l-Gürani*" adı ser levhada da yazılıdır.

Hasan Paşa kütüphanesinde bulunan eser, tek cilt halindedir. Fatıha'dan Nas suresi sonuna kadar tam tefsirdir. Hattat ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Başta bir sayfa fihrist vardır.

Yazmanın Özellikleri

Bu kitabın dili Arapça'dır. Yazı türü nesih-talîk'tir. Kahverengi meşin şemseli, miklepli, zencirekli, alt cetvel ve şirazeleri kırmızı bir cilde sahiptir. Formalar yer yer dağınık durumdadır. Mihrabiyesi yaldızlı ve mavi çiçeklidir. Kitap, 260x195 ebadındadır. Metin kısmı 180x110 ebadında olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Eser, 537 varak yani 1074 sayfadır.

7) Tefsir-i İbn-i Kemal Paşa

Kayıt No: 42,43

Kemal Paşazâde Şemseddin Ahmet b. Süleyman tarafından te'lif edilmiştir. İbn-i Kemal Paşa olarak tanınan bu mütebahir ilim adamımız 873/1468 yılında Tokat'ta doğmuş, 940/1534 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devri şeyhülislamıdır. *Müftü's-Sekaleyn* ünvanıyla tarihe geçmiştir. Hanefî mezhebine mensup olup fıkıh ve tefsirde otoritedir. Hadisle ilgili çalışmaları da vardır. Tefsirine özel bir ad koymamıştır. Bu tefsirde ayetlerin manaları yazılmış, aralarındaki münasebetler gösterilmiş, Arapça gramerle ilgili gerekli açıklamalar yapılmış, tarihi malumatlara da yeterince yer verilmiştir. Ancak eserini tamamlayamadan vefat ettiği için Saffat suresine kadar yazılabilmektedir.

Tefsiru'l-Kur'an adıyla da bilinen bu eser, Hasan Paşa Kütüphanesi'nde iki cilt halinde mevcuttur. Birinci cildi Fatıha suresinden Yunus suresi sonuna kadar, ikinci cildi de Hud suresinden Yasin suresi sonuna kadarki tefsiri

ihtiva etmektedir. Hattat Ali b. İbrahim b. Davut et-Tûhî el-Malîkî tarafından 993/1585 yılında istinsah edilmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Tefsirin dili Arapça'dır. Nesih yazı türü ile yazılmıştır. Şemseli, miklepli siyah meşin üzerine yeşil bez kaplı cildi vardır. Kırmızı meşin üzerine ebrulu kağıtla kaplanmış muhafazalar içindedirler. Kitabın ebadı, 265x180 olup metin kısmı ise 190x125 boyutlarındadır. Her sayfada 31 satır bulunmaktadır. Birinci cild 282 varak, ikinci cild 280 varaktır. Toplam 562 varak yani 1124 sayfadır.

8) Tefsiru'l-Fevâtihi'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihi'l-Gaybiyye

Kayıt No: 102,103

Tefsirin müellifi, Baba Nimetullah b. Mahmud en-Nahcûvânî'dir. Müfessir, 886/1481 yılında Azerbeycan'ın Nahcivan bölgesinde doğmuş, sonradan gelip yurt edindiği Akşehir'de 920/1524 yılında vefat etmiştir. Fıkhen Hanefî mezhebine, tarikat itibariyle de Nakşibendiye yoluna sâlikdir. Nimettullah Nahcûvani'nin tefsirlere müracaat etmeksizin tasavvuf neşvesiyle bu eseri te'lif ettiği söylenir. Müellif eserin mukaddime bölümünde ma'rîfet, hakikat, mûkaşefe, müşahede, emir ve nehiyeler, vahiy ve ilham, nübüvvet ve velâyet gibi konuları açıkladıktan sonra surelerin başlangıçlarında o surenin esrar ve nûktelerine işaret ettikten sonra âyetleri zâhirî ve bâtinî yönleriyle, tasavvufî bir üslupla tefsir etmiştir.

Tefsir iki cildten oluşmaktadır. Birinci cild, Fatıha suresinden Şuara suresinin sonuna kadardır. Bu cildin baş tarafında fihrist ve 12 yapraklık dibace bulunmaktadır. Eser ve yazar adı, fihristin başında ve etekte geçmektedir. Birinci cildin istinsah tarihi, 21 Recep 1224/1857'dir. İkinci cild ise Neml suresinden Nâs suresi sonuna kadardır. Bu cildin de baş tarafında dört yaprak fihrist vardır. İstinsah tarihi 1306/1888'dir. Her iki cildin de hattatı belli değildir.

Yazmanın Özellikleri

Tefsir, Arapça olarak te'lif edilmiştir. Ta'lik yazı türü ile de istinsah edilmiştir. Birinci cildin ebadı, 285x190 olup metin kısmı 225x120 boyutundadır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. 442 varaktır. Miklepli, şemseli, vişne rengi meşin cildi vardır. Âyet ve cetveller kırmızıdır.

İkinci cildin ebadı 270x190 olup metin kısmı 210x125 boyutundadır. Her sayfada 21 satır bulunmakta olup 434 varaktan oluşmaktadır. Kırmızı renk

meşin ciltli olup miklepli, yaldız şemseli ve zencireklidir. Âyet ve cetveller kırmızıdır.

9) Cevaimu't-Tıbyan fi't-Tefsiri'l-Kur'an

Kayıt No:122

Bu tefsir, Muinüddin Muhammed b. Seyfeddin Abdurrahman el-İci'nin esridir. Müellif takriben 832/1429'da doğmuş 906/1500'de vefat etmiştir. Babasının başladığı tefsiri vefatından bir müddet önce tamamlamıştır. Sahih hadis kitaplarındaki rivayetlerle sahabe kavillerine çok yer veren Muinüddin el-İci, İbn-i Kesir, Begavî, Zemahşerî, Taftazânî ve Beydavî gibi âlimlerin görüşlerinden nakiller yapmıştır.

Bu eseri Hattat Abdurrahman Ömer el-Çorumî 1212/1797 tarihinde istinsah etmiştir. Zahriyye'de kitabın adı "*Camii'l-beyan fi't-tefsiri'l-Kur'an*" olarak geçmektedir. Yazarın ölüm tarihi, Zahriyye'de 894 olarak geçmekte ve eserini Mekke'de 870 yılında tamamladığı zikredilmektedir. Eser, Fatiha'dan Nâs suresine kadar tam tefsirdir.

Yazmanın Özellikleri

Tefsir, Arapça olarak nesih hatla yazılmıştır. Çarkuşe siyah ve kahverengi meşin salbek gömme, şemseli bir cildi vardır. Cetvel ve keşideler kırmızıdır. Kitap, 227x150 ebadında olup metin kısmı 175x95 boyutlarındadır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. 573 varak yani 1146 sayfadır.

10) Tefsiru'l-Veciz fi't-Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz

Kayıt No: 44

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî'nin yazmış olduğu tefsirdir. Müellif, aslen Sâve şehrindedir. 468/1076 yılında Nisabur'da vefat etmiştir. Müellif, tefsirde, nahiv ve edebiyatta ve daha farklı ilimlerde eserler vermiştir. Tefsirinde rivayet yolunu seçmiştir. Okuyucuların seviyesini dikkate alarak üç çeşit tefsir yazmıştır. Birincisi *Tefsir-i Basit*, ikincisi *Tefsiri-i Vasit*, üçüncüsü ise incelemiş olduğumuz *Tefsir-i Veciz*'dir.

Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshayı Hattat Abdullah Ebubekir b. Ahmet b. Ebubekir ed-Duvayânî 618/1221 yılında istinsah etmiştir. Kitabın son kısmında Yusuf Muhammed Selman'ın "ketebe" kaydının bulunuşu, müstensihleri konusunda tereddüde sebep olmaktadır. Eser, Fâtiha'dan Nâs'a kadar tam tefsirdir.

Yazmanın Özellikleri

Bu tefsir, nesih bir hatla Arapça olarak yazılmıştır. Miklepli, desenli, şemseli, yaldızlı zencirekli meşin cilde sahiptir. Kırmızı meşin, üstü ebru kâğıt ile kaplı muhafaza içindedir. Âyetlerin üstü, kırmızı keşidelidir. Kitap, 245x170 ebadında olup metin kısmı 195x125 boyutlarındadır. Her sayfada 21 satır vardır. Eser, 244 varak yani 488 sayfadır.

11) Cevahiru't-Tefsir li Tuhfeti'l-Emir

Kayıt No: 99-100

Kemalettin Hüseyin b. Ali el-Beyhâkhi el-Kâşifi-Vaiz tarafında Farsça olarak te'lif edilmiştir. Hüseyin Vaiz İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevar'da 830/1427 yılları civarında doğdu. Yine aynı kentte 910/1504 yılında vefat etti. Tasavvuf, tefsir, edebiyat, gizli ilimler, astronomi ve astroloji ile ilgili birçok eser vardır. Nakşibendi tarikatına mensup olan Hüseyin vaiz, Ali Şir Nevaî'nin himayesinde iken ona takdim olunmak üzere bu eseri telif etmiştir. Eserin baş tarafında tefsir ve te'vilin mahiyeti ve tefsir usulüne dair geniş bir malumatı ihtiva eden mukaddime yer almaktadır. Tefsirin Nisa suresi 84. ayetine kadar olan kısmı ihtiva ettiği bir çok kaynakta geçmiş olmasına rağmen Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki bu eser, iki ciltlik olup Kur'an Kerim'in tamamını tefsir etmektedir. Müellifin bu tefsirinden vazgeçerek "*el-mevahibül-aliyye*" adıyla bu tefsiri tamamladığı bilgileri doğru ise buradaki iki ciltlik tefsirin hangisi olduğunun ciddi bir tetkiki gerekmektedir. Kütüphanedeki bu Farsça tefsir iki cilttir. Eser adı etekte de belirtilmiştir. Müellifin adı etek ve dibacede zikredilmektedir. Her iki cildin baş tarafında fihrist bulunmaktadır. Eser, 1125/1810 yılı Safer ayında Kastamonu'da Kehf suresi sonuna kadar, ikinci cilt ise Meryem suresinden nas suresi sonuna kadardır. Bu tefsiri buraya Hacı Hasan Paşa vakfetmiştir.

Yazmanın özellikleri

Tefsirin dili Farsçadır. Talik yazı türü ile yazılmıştır. Birinci cildin sırt ve sertabı kırmızı meşin, satih kahverengi meşin, şemse yaldızlı, mikrepli (kopuk) bir cildi vardır. Cüz ve ayetler kırmızıyla yazılmıştır. İkincisi ise çiçek motifli, yaldız salbek şemseli, yaldız zencirekli, miklepli kahverengi meşin cilde sahiptir. Ancak sertabı onarılmıştır. Ayetler kırmızı yazılıdır. Her iki cildin de ebatı 260x180, metin kısmı 215x120 boyutundadır. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Birinci cilt 298 varak, ikinci cilt 308 varaktır. Toplam 606 varak yani 1212 sayfadır.

12) Uyunü't-Tesafir li'l-Fuzalâ's-Semasir

Kayıt no: 46,47,48

Şihabüddin Ahmet b. Mahmud es-Sivasi'nin eseridir. Müellif, devrinin tanınmış âlimlerindendir. 803/1401 yılında Ayasluğ'da vefat etmiştir. Tefsir, tasavvuf ve nahivle ilgili eserleri vardır. Bu tefsiri, ilim tahsilindeki öğrencilerin kolaylıkla anlayabileceği tarzda ve seviyede yazmıştır. Muhtelif tefsirlerden yararlanmıştır.

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bu tefsirin üç cildi bulunmaktadır. Birinci cild Fatiha'dan En'am suresi 163. âyete kadar, ikinci cild Araftan İsrâ sonuna kadar, üçüncü cild ise Kehf suresinden Fatur suresi sonuna kadar olan bölümünü kapsamaktadır. Bu üç cild ile 22 cüz tefsir edilmiştir. Eserin devamı olan dördüncü cild, burada mevcut değildir. Eser, Hattat Ali b.Avz b.Süleyman tarafından 848/1444 yılında Merzifon'da istinsah edilmiştir. Her cildin baş tarafından fihrist bulunmaktadır.

Yazmanın özellikleri:

Üç cildlik bu eser, talik yazı türüyle yazılmıştır. Dili Arapça'dır. Her cild 270x180 ebadında olup metin kısmı 190x130 boyutundadır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Birinci cild 168 varak, ikinci cild 169 varak, üçüncü cild ise 129 varaktır. Her cild de miklepli siyah meşin cildlidir ve üzerleri yeşil bezle kaplanmıştır.

13) Tefsirü Aliyyi'l Kâri

Kayıt no: 11

Ebül-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Heratta doğmuş, 1014/1605 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akaid, kelam, tasavvuf, tarih, dil, ve edebiyat alanında devrin seçkin âlimlerindendir. Resmî hiçbir görev kabul etmeyip geçimini Mushaf yazarak sağlamıştır. *Mevzuat-ı Aliyyülkâri* adlı eseri, Türkiye'de en çok tanınmış olanıdır. Tefsir iliminde de büyük muvaffakiyet göstermiş sade, latif bir üslupla güzel bir eser meydana getirmiştir. Eserinde âlimlerin ibârelerini, hariflerin işaretlerini cem ettiğini beyan ederek şeriat ve tarikat münafı bir ifadenin bulunmadığı söyler. Tefsirinin asıl adı, *Envaru'l-Kur'an esraru'l-irfan*'dır. Kütüphanede mevcut olan cild, Kehf suresinden sonuna kadar olan kısmı kapsadığından ikinci cild olmalıdır. Eserin birinci cildi burada mevcut değildir. Mevcut nüshanın hattatı zikredilmemiş olmasına rağmen istinsah tarihinin

1138/1725 yılı olduğu belirtilmemiştir. Eser adı, kitabın etek kısmına ve kenarına Süleyman Feyzi Kütüphanesine kayıt esnasında yazılmıştır.

Yazmanın Özellikleri

Tefsir, Arapça olarak nesih yazı türüyle yazılmıştır. Eser yaldızlı, gömme salbek şemseli, yaldız zencirekli, miklepli kahverengi meşim cildlidir. Kırmızı meşin üzerine ebru kağıtla kaplanmış mukavva muhafaza içindedir. Kitap 300x200 ebadında olup metin kısmı 230x120 boyutundadır. Cetveller yaldızlıdır. Her sayfada 33 satır bulunmakta olup 416 varak yani 832 sayfadır.

14) eL-Keşşaf an Hakâik't-Tenzil

Kayıt no: 5

Carullah Ebül-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî'nin meşhur tefsiridir. Harzem ülkesinin Zemahşer köyünde 467/1075 tarihinde doğmuş, Bağdat'a gitmiş, Mekke'de uzun zaman kalmış, 538/1144 yılında Harzem'de vefat etmiştir. Dinî ilimlere ve özellikle Arapça gramerine vâkıftır. Ehl-i sünete karşı Mu'tezileyi savunmuş ve Safiyyeyi tâ'n etmiştir. Tefsirinde rivayetin yanı sıra dirayet metodunu da kullanmıştır. Bilhassa belagat konusundaki tahlilleriyle Kur'an'ın mucize olduğunu ortaya koymuştur. Kur'an'daki latif nükteleri ve işaretleri izaha çalışmıştır. Eserinde "În kulte... Şayet dersem..." , "Kultu... Ben de derim ki..." tarzında soru cevap metodunu sık kullanmıştır.

Kütüphanede kayıtlı olan nüsha, eserin birinci cildidir. Fatiha suresinden Kehf suresi sonuna kadar olan kısmın tefsirini ihtiva etmektedir. Ne yazık ki ikinci cilt, kütüphanemize intikal etmemiştir. Tarih boyunca yüze yakın alim bu esere Hâşiye ve Talik yazmış, bir kısmı da terhis etmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Eserin dili Arapça'dır. Talik yazı türü le yazılmıştır. Bordo meşin üzerine şemseli cilde sahiptir. Bordo meşin üzerine ebru kağıtla kaplanmış mukavva muhafaza içindedir. Ayetler ve özellikle "Fe in-Kulte" ve "Kultu" ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitap 320x210 ebatında olup metin kısmı 230x120 boyutundadır. Her sayfadaki satır sayısı 29 olup 361 varaktır.

15) Tefsîru Ebi'l-Leys

Kayıt no: 106

Müellifi, Ebulleys Nasr bin Muhammed bin Ahmet bin İbrahim es-Semerkanî'dir. Adından da anlaşılacağı gibi Semerkantlıdır. Doğum tarihini bili-

nememektedir. Ölüm tarihi de kesin olmadığından 373393 miladi 9831003 yılları arasında farklı tarihler söylenmektedir. Ebulleys, Hanefi fukahasıdır. Tefsiri, rivayet tefsiri grubundandır. İçinde sahabe ve tabiin kavillerinden birçok şey nakledilmiştir. Eserin orijinal adı *efsirü'l Kur'an*'dir.

Kütüphanede kayıtlı olan bu nüsha, Meryem suresinden Fatır sonuna kadar yani 16 cüzden 22. cüze kadar olan bölümün tefsiridir. Kitapta kaçınıcı cilt olduğu belirtilmemesine rağmen dört ciltlik olduğu sanılan bu mahtutunun üçüncü cildi olduğu bellidir. Bu kitap, Osman b. İlyas b. İbrahim hattı ile 905 -1500 yılında istinsah edilmiştir.

Yazmanın özellikleri

Tefsiru Ebi'l-Leys, Arapça olarak nesih bir yazı ile yazmıştır. Kahverengi, meşin üzerine yıldız zenci renkli bir cildi vardır. Ayet metinleri ve keşideleri kırmızıdır. Mihrabiyesi yaldızlı ve mavi çiçeklidir. Kitabın ebadı 225x163 olup metin kısmı 180x116 boyutlarındadır. Her sayfada 21 satır vardır. Bu cilt 141 varaktır.

16) Es'iletü'l-Kur'ânî'l-Mecid ve Ecvibetuha

Kayıt no: 148

Zeynüddin Muhammed b. Ebubekir er-Razi'nin eseridir. Sekizinci asrın alimlerinden olduğu bilinmekle beraber hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kitabın adı etekte *el-esile vel-ecvide fit tefsir* şeklinde geçmektedir. Yukarıdaki ad ve yazar adı ser levhada ve dibacede yer almaktadır. Kitabın başındaki fihritten de anlaşılacağı gibi Fatiha suresinden Nas suresi sonuna kadar tüm sureler alınmıştır. Buhari'de tam tefsir görünümü verse de müellif bütün ayetleri değil kendince müşkil gördüğü ayet veya kelimeleri "fe in kıyle" (eğer denilirse) soru haline getirip "kulne" (biz de deriz ki) şeklinde cevaplandırmıştır. Mesela bu tarzda Kevser suresinde sadece kevser kelimesini açıklamıştır. Müellif bu eserinde alimlerin kitaplarından nakiller yaptığını beyan ediyor. Kitap, Hattat Ali b. Muhammed b. Yusuf el-Konevi tarafından istinsah edilmiş ve yazımı 929/1523 yılında tamamlanmıştır. Hatimenin kenarında da Nasrî b. Ahmet Hüseyinî'nin 1077/1666 yılında bu kitabı mütaala ettiğine dair bir not vardır.

Yazmanın Özellikleri

Bu mahtuta Arapça olup nesih yazı türünde yazılmıştır. Kahverengi meşin cilde sahip olup gömme çiçekli, şemseli zencirekli ve mikleblidir. Muha-

fazası çarkuşe bordo meşin olup ebru kağıtla kaplıdır. Kitap 200x150 olup metin kısmı 150x97 boyutlarındadır. Her sayfada 21 satır bulunmakta olup 148 varaktır.

17) Tefsir-i Sure-i Fatıha

Kayıt No: 71

Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenari kısa adıyla Molla Fenari'nin eseridir. Müellif 751/1350 yılında Fenar Köyü'nde doğmuş 834/1431 yılında vefat etmiştir. Çeşitli hocalardan ders ve muhtelif ilimlerden icazet aldıktan sonra Mısır'a gitmiş, dönüşte Karamanoğulları'nın hükümdarlarının iltifatlarına mazhar olmuş. O dönemde bu eseri telif etmiş ve mukaddimesinde Karamanoğlu'nu meth ve senalarla yad etmiştir. Sonra Osmanlı Devleti'ne geçmiş, önce Bursa'da müderris ve kadılık vazifelerini ifa etmiş. 2. Murat zamanında iftâ makamına yükselerek ilk şeyhülislam olmuştur. Molla Fenari Fatıha suresi için yazmış olduğu bu mufassal tefsirinde ilmi ehliyetini ortaya koymuştur. Mukaddimesinde tefsir ilmine ve tefsirin isnad ettiği ilimlere müfessirlerin prensip edinmeleri gereken tertip ve usule dair geniş malumat vardır. İlmî tahlillerin yanısıra tasavvufî açıklamalar da bu eserin belli başlı özelliklerindedir. Bu noktada Muhyiddin Arabi'nin eserlerinden alıntılar yer almaktadır. Özellikle *Futuhâtı Mekkiye*'de bulunan kıyametle ilgili bir bölüm kitaba iktibas edilmiştir. Fatıha tefsiri tefsirle meşgul olacaklara rehberlik edecek mahiyettedir. Kütüphanenin kataloğunda *Uyunu'l-ayan fi tefsir-i Fatıha* şeklinde kaydedilmiş olan bu eserin orijinal adı *Uyunu'l ayan fi tefsir-i Fatihati'l Kur'an* şeklindedir.

Yazmanın Özellikleri

Mahtutanın dili Arapça olup nezih yazı tarzıyla yazılmıştır. Hattatı zikredilmemiştir. 981/1573 yılında istinsah edilmiştir. Miklebli, çiçek motif şumalı kahverengi meşin ciltlidir. Cildin üzeri yeşil bezle kaplıdır. Kitabın ebadı 310x200 olup metin kısmı 185x95 boyutundadır. Her sayfadaki satır sayısı 23'tür. Eser 229 varak yani 458 sayfadır.

18) Tefsir-i Eczaıl Kur'an

Kayıt No: 72

Fakiyyüddin Mehmet b. Pir Ali Birgivi'nin eseridir. İmam Birgivi 929/1523 yılında Balıkesir'de doğmuş 981/1573 yılında İstanbul'da vefat etmiş cenazesi Birgi'ye getirilerek oraya defnedilmiştir. Devrinin alimlerinde

dersler alarak kendini yetiştirmiş, fıkıh, tefsir, tasavvuf, akaid ve hadis sahasında eserler vermiş olan İmam Birgivi halk arasında *Vasiyetname* adlı ilmihal kitabıyla tanınır. Bid'atlarla mücadele eden Birgivi Bayramiye arikatı şeyhi Abdullah Karamani'ye intisab ederek tasavvuf ve inziva yolunu seçti. Bu dönemde ilim irfan neşrine vaaz ve nasihata devam etti. Ücretle Kur'an okutulmasının ilim talip edilmesinin caiz olmadığına kaildi. Bakara suresi'nin yarısına kadarını tefsir ettiği bilinmektedir. Bu eseri lisan yönünden kıymetli kabul edilmektedir. Burada sarf nahiv kaidelerine işaret etme konusuna ısrarla ağırlık vermiştir. Ancak kaynaklarda Birgivi'nin sadece Bakara suresi'nin yarısını tefsir ettiği bilinmesine rağmen bu mahtuta Fatiha, Beyyine, Zilzal, Adiyat, Karia, tekasür, Asr, Hümeze, Kureyş, Maun, Kevser, Kafirun ve Nasr surelerinin tefsiri vardır. Literatürde geçmeyen bu mahtutanın ciddi bir tenkid ve tahlile tabi tutularak eserin İmam Birgivi'ye ait olup olmadığına tespitine, şayet ona aitse ilim alemine kazandırılmasına ihtiyaç vardır.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta talik yazı türüyle yazılmış olup dili Arapça'dır. Çarkuşe kahverengi meşin cilde sahiptir. Cildin üzeri ebru kağıtla kaplıdır. Kitap 305x215 boyutundadır. Metin kısmı ise 280x190 ebadındadır. Her sayfada 46 satır bulunmaktadır. Kitap 56 varak yani 112 sayfadır.

19) Tefsiru Sureti'l Fatiha

Kayıt No: 157-1

Mahtutanın müellifi belirtilmemiş. Hattat Sadreddin İbnu'l Kadı Ruhullah tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi 12 Cemaziyel Ahir 997/1589 risale mecmuasının (1 b-59 a) sayfaları Fatiha tefsirine aittir.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta talik yazı türüyle yazılmıştır. Dili Arapça'dır. Risale 207x135 ebadında olup metin kısmı 143x90 boyutlarındadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Kitap kahverengi meşin üzerine yeşil bez kaplı şemseli zencirekli miklebli bir cilde sahiptir. Mihrabiyesi mavi çiçeklidir. Cetvelleri de mavidir.

20) Tefsiru Âyatı'l-Kur'an

Kayıt No: 157/2

157 numarada kayıtlı olan bu eser, 62 b'den 85 a'ya kadar olan kısmı kapsamaktadır. Müellifi zikredilmemiştir. Bu kısımda 157/1'de kayıtlı olan

mahtutanın hattatı tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde sadece Ahzab suresinin 38, 39, 40 ayetlerinin tefsiri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in risalet görevi yetkileri ve kudretiyle birlikte son peygamber olduğunu vurgulayan bu ayetlerin tefsirine özen gösterildiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden olsa gerek ki bu eser Sultan Murad'a takdim olunmuştur. Bu mahtuta da Arapça yazılmıştır. Yazmanın özelliklerine gelince 157/1'dekilerle aynı özellikleri taşımaktadır. Zira aynı cildin içindedir.

21) Tefsîru Cüz'in Nebe'

Kayıt No: 139

Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bir cüzü baştan sona kadar tefsir konusunda bir örnek teşkil etmek üzere seçilmiştir. Bu mahtutanın müellifi zikredilmemiştir. Nebe' suresinden Nas suresine kadar 30 cüzün tam tefsiridir. Tafsilata yer vermemiş muhtasar bir tefsirdir.

Yazmanın Özellikleri

Dili Arapça'dır. Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Hattatı zikredilmemiştir. Ciltsizdir. 212x158 ebadında olup metin kısmı 145x92 boyutlarındadır. Her sayfada 21 satır olup 16 varak yani 32 sayfadır.

22) Tefsîr-i Sure-i Yasin ve Âyetü'l-Kürsî

Kayıt No: 156/1-2

Mahtutanın birinci kitabı *Ayetü'l-Kürsî'nin* tefsiri ile ilgilidir. 1-2 varaklar arasında geçen bu bölümde Bakara suresinin 255 ayeti yani *Ayetü'l-Kürsî'nin* Türkçe açıklaması yapılmıştır. Yazarı ve hattatı belirtilmemiştir. Mahtutanın ikinci kitabı Yasin suresi tefsiridir. Şeyhülislam Ebu İshak b. İsmailzade Mehmed Esad Efendi'nin eseridir. Kitabın dibacesinde adı *Hûlasatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yasin* şeklinde geçmektedir. 156 numarada kayıtlı cildin 10-180 varakları arasında yaklaşık 340 sayfalık bölümü Yasin suresinin Türkçe tefsirine aittir. Kitabın etek kısmında tefsir-i Şerif Esad Efendi ibaresi vardır. Şeyhülislam Ebu İshak b. İsmailzade Mehmed Esad Efendi 1684'de İstanbul'da doğmuş tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik görevine başlamıştır. Evkaf müfettişliği ve fetva emriği de yapan müellif kazaskerlik Anadolu kasazaskerliği ve Rumeli kazaskerlik görevlerinden şeyhülislamlık makamına yükselmiştir. *Lehçetü'l-Lûgat* kitabıyla *Zübdedü'l-Lehçe* adlı iki ciltlik sözlüğü meşhurdur. *Tefsîr-i Yasin*, *Tefsîr-i Ayetül Kürsî* ve *Tefsiri Ayetin Nasr* onun tefsir çalışmalarıdır. 1752 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta Türkçe yazılmıştır. Kurma mesih türüyle kaleme alınmıştır. Kitabın ebadı 208x128 olup metin kısmı 142x78 boyutundadır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. İki mahtutanın toplamı 180 varaktır. Koyu kahverengi meşin zencirekli şemseli miklebli cilde sahiptir. Ancak cildi çok yıpranmıştır.

23) Tefsîr-i Mevlana Yakup Çarhî

Kayıt No: 107

Yakup b. Osman el-Çarhî'nin eseridir. Eser adı ser levhadan alınmıştır. Başta fatiha suresinin tefsiri bulunmaktadır. Onu 29 ve 30 cüzleri takip etmektedir. Sure ve cüz tefsirlerine örnek teşkil etmektedir. Sure ve cüz tefsirlerine örnek teşkil eden Farsça mahtutanın sonuna namazlarda okunan tahiyat, kunut duaları gibi dualar da eklenmiştir. Yakup el-Çarhî, gaznenin Çarh köyünde doğmuştur. 850/1446 yılında Hul fetu'da vefat etmiştir. Herat'ta ve Mısır'da aklı ve nakli ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvuf yolunu seçmiş, Şah-ı Nakşibendî Buhari'nin ve halifesi Alaattin Attar'ın sohbetlerine katılmıştır. Tebareke ve Amme cüzlerinin tefsirinde başka Farsça olarak yazdığı *Risale-i Ünsiyye* adlı eseri meşhurdur.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta talik yazı türü ile yazılmış olup dili Farsçadır. Ebadı 255x165 olup metin kısmı 152x87 boyutundadır. Her sayfada 19 satır bulunmakta olup 80 varaktır. Salbek gömme şemseli, miklepli, bordop meşin cilde sahiptir. Cetveller ve keşideler yaldızlıdır.

24) el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an

Kayıt No: 7

Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyuti'nin eseridir. Müellifin *Dürrol mensur fi'tefsiril Mensur* adlı mahtutasını beşinci sırada tanıttığımız bölümde kısa bilgi verildiği için burada tekrar etmeyeceğiz. Onun sadece tefsir, hadis, fıkıhla ilgili değil yüzlerce eserinin olduğu düşünülürse tefsir usulüyle ilgili böyle bir eserin tertibi daha iyi anlaşılacaktır. Bu eserin baş tarafında üç sayfalık fihrist bulunmaktadır. Önce Mekki-Medenî ayetlerin tarihini yapmış, nuzul sebeplerinin tefsir ilmindeki yerini ortaya koymuş, Kur'anı Kerim'in toplanması ve çoğaltılmasını tarihi süreç içinde ele almış, ardından da tefsir usulünün konularını seksen ana başlık altında açıklamıştır. Son bölümünde Tabakatü'l müfessirine yer vermiştir. Suyuti'nin bu eseri, Zerke-

şî'nin *el-Burhan fi-Ulumi'l-Kuran* adlı kitabını genişleterek telif ettiği usulcülere de anlatılır.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta, gömme salbek şemseli, zencirekli, miklepli, kahverengi meşin cilde sahiptir. Bordo meşin, üzeri ebrulu mukavva muhafaza içindedir. Cetveller yıldızlıdır. Nesih bir yazı ile yazılmış olan bu arapça eser 300x200 ebadında olup metin kısmı 230x130 boyutlarındadır. Her sayfada 31 satır bulunmakta olup 275 varak yani 550 sayfadır.

25) Hâşîle alâ Envârî't-Tenzil ve Esrarî't-Te'vil

Kayıt No: 36

Müellifi Sünbül Sinan Sinaneddin Yusuf b. Hüsamettin el-Amasî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Ölüm tarihi de ihtilafı olmakla beraber 986/1578 yılında vefat ettiği Osmanlı Müelliflerinde tercih edilmiştir. Bursa'da tahsil görmüş, Muhyiddin Fenarî ve Taşköprülü Mushuhiddin efendilerden uzun süre ders almış Gelibolu, Edirne ve İstanbulda müderrislik yapmış, Bursa kadılığında bulunmuştur. İlim aleminde "Muhaşşî-i Beydavi" ünvanıyla tanınmıştır. Zira Kadı Beydavhi'nin *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil* adlı tefsirine En'am suresinden Kehf suresi sonuna kadar hâşiyesi, bu eserde yer almıştır. Kitabın ilk sayfasında "*Hâşîye-i Kadı Beydavi Li-Sinan Efendi*" ifadesi bulunmaktadır. Eserin baş tarafında iki sayfalık fihrist vardır. Mahtuta, 1082/1671 yılında Hattat Isnab b. Huseynî el Eyyubî tarafından istinsah edilmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta, talik yazı türünde yazılmış olup Arapça'dır. Gömme yıldızlı salbekli şemseli köşe bentli zencirekli miklepli siyah meşin ciltlidir. 1 b'de yeşil eflatun mavi çiçekli laciverdi müzehheb mihrabiye bulunmaktadır. Şirâzesi kırmızı cetveller yıldızlıdır. Kenarları yer yer şerhlidir. Çarkuşe kırmızı meşin üzerine ebru kağıt kaplı mukavva bir muhafaza içindedir. Kitabın ebadı 275x150 olup metin kısmı 200x80 boyutlarındadır. Her sayfada 37 satır bulunmakta olup 336 varaktır.

26) Hâşîye alâ Envârî't-Tenzil

Kayıt No: 35

Ebu Said Muhammed b. Mustafa el-Hadimî'nin eseridir. Müellif 1113/1701 yılında Konya'nın Hadim ilçesinde doğmuş, 1176/1763 yılında

vefat etmiştir. Dedeleri Buhâra'dan gelmiştir. Hanefî Mezhebi'ne Nakşibendhî tarikâtı'na mensup alim bir zat olan Hâdimî'nin tefsir ve usullerle ilgili şerh hâşîye ve risaleleri mevcuttur. Eserin orijinal adı *Hâşîye Ala Tefsir-i Suretin Nebe'li'l-Beydavî*'dir. Kitabın baş tarafındaki ibarede geçen *el-Hâşîye alâ Cüz'in Nebe'li Hâdimî alâ tefsiri'l-Kadî* ifadesi de buna yakındır. Mahtuta Kadî Beydavî'nin tefsirini Nebe' suresinden sonuna kadar olan 30 cüzün yazılmış hâşiyeden ibarettir. Başta iki sayfalık fihristte de bunlar sıralanmıştır. Eseri 1176/1763 yılında Hattât Müderris İbrahim Şevki Efendi istinsah etmiştir.

Eserin Özellikleri

Mahtuta nesih yazı türüyle yazılmış olup Arapça'dır. Miklebli zencirekli şemseli kırmızı şirazeli kahverengi meşin cilde sahiptir. Çarkuşe kırmızı meşin üzeri ebru kağıt kaplı mukavva kutu içinde muhafaza edilmektedir. Kitabın ebadı 280x170 olup metin kısmı 210x80 boyutlarındadır. Her sayfada 28 satır bulunmaktadır. Mahtuta 37 varaktır.

27) Hâşîye alâ Envari't-Tenzîl

Kayıt No: 116, 117

Müellifi Şehzade Muhyiddin Mehmet b. Mustafa Kocavî'dir. Aslen İzmit'li (Kocaeli) olan Şeyh Muhyiddin'in doğum tarihi bilinmemektedir. Bu eseri telif ettiği 950/1543 tarihinden bir yıl sonra 951/1544 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Şehzade Muhyiddin uzun süre müderrislik yapmış tasavvuf ehli bir âlimdir. Kadî Beydavî'nin tefsirine yazmış olduğu hâşîye mübhep noktaları tavzif eden muteber bir eserdir. Eserin 1. cildini Hattat Taşköprüzade Nuri 2. cildini de Halil b. Mustafa Kadızade 1108/1696 yılında istinsah etmiştir. Mahtuta 2 cilttir. Birinci cilt Kur'an-ı Kerim'in başından İbrahim suresinin sonuna kadar olan kısmın tefsirinin hâşîyesidir. Kenarlarında ayrıca şerhler bulunmaktadır. Cildin baş tarafında fihrist vardır. İkinci cilt ise Hicr suresinden Nas suresine kadar olan kısmın hâşîyesidir. Bu cildin de baş tarafında fihrist bulunmaktadır. Bu niteliğiyle eser Beydavî tefsirinin tam hâşîyesi konumundadır.

Yazmanın Özellikleri

Kütüphanede 116 numarada kayıtlı olan birinci cilt altın yaldızlı ve bordo çiçekli gömme salbek şemseli yaldızlı zencirekli kahverengi meşin cilde sahiptir. Cildin sırtı tamir görmüştür. Çarkuşe siyah üzerine bordo meşin miklebli yaldız şemseli muhafaza içindedir. Mihrabiye ve cetveller altın yaldızlıdır.

İkinci kitabın cildi ise bordo meşin ciltlidir. Diğer özellikleri birincinin aynıdır. Mahtuta kırma nesih yazı ile istinsah edilmişti olup dili Arapça'dır. Kitabın ebadı 240x140 olup birinci cildin metin kısmı 173x80 ikinci cild ise 177x82 boyutundadır. Her sayfada 41 satır bulunmaktadır. Birinci cilt 654 varak, ikinci cilt 516 varak olup 1170 varak yani 2340 sayfadır.

28) Hâşiyetü'l Cemaleyn alâ Tefsiri'l Celaleyn

Kayıt No: 11

Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el Herevî el-Kârî'nin eseridir. Müellif Herat'ta doğmuş 1014/1605 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Kısa adıyla Aliyyü'l Kârî diye meşhurdur. Dinî ilimlerin her dalında eser vermiştir. Celaleddin Mahallî'nin yarısına kadar yazıp kalanını Celaleddin Suyutî'nin tamamladığı *Celaleyn Tefsiri* üzerine yazmış olduğu bu Celaleyn Hâşiyesi de ilim erbabının el kitabıdır. Eserin baş tarafında 3 sayfa fihrist bulunmaktadır. Fatiha'dan Nas suresi sonuna kadar tüm surelerin tefsirine hâşiyeye mahiyetindedir. Kütüphanedeki nüsha Vezir Ahmet Paşa'nın emriyle Yahya Efendi'nin öğrencisi tarafından 1176 yılında istinsah edilmiştir. Hatme kısmında hattatın Hafız Ali olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta nesih yazı türüyle yazılmış olup dili Arapça'dır. Miklebli kırmızı meşin üzerine gömme altın yıldız köşe bentli zencirekli ve salbet şemseli cilde sahiptir. Cetveller yaldızlıdır. Kitabın ebadı 230x145 olup metin kısmı 165x85 boyutlarındadır. Her sayfada 29 satır bulunmaktadır. 280 varak yani 560 sayfadır.

29) Nevâhidü'l Ebkar fî Şevâridi'l Efkâr Hâşiyetü

Tefsir-i Kadı Beydavi

Kayıt No: 115

Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekir Es-Suyutî'nin (809/1445-911/1505) Kadı Beydavi'nin *Envaru't-tenzil ve Esraru't-tevil* adlı tefsirine yazmış olduğu hâşiyedir. Müellif Kadı Beydavi'nin tefsirini Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ının muhtasarı ve Mu'tezile Mezhebi ile ilgili görüşlerini izâlesi olarak gördüğü hâşiyeyi yazarak bazı mübhem noktalara işaret etmek istediğini giriş bölümünde beyan etmiştir. Biri muhtasar diğeri mufassal iki tefsir müellifi olan İmam Suyutî'nin hâşiyesi diğer hâşiyeler yanında farklı bir konumdadır. Hattatı belli değildir. 962/1555 yılında istinsah edilmiştir.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta nesih yazı türüyle yazılmış olup dili Arapça'dır. Kahverengi meşin cildi vardır. Gömme şemseli zencirekli miklebli cildin sırtı açık kahverengidir. Cetveller altın yaldızlıdır. Kapak için yaldız bez kaplı olup kırmızı şirazesi vardır. Mihrabiyesi mavi, kırmızı pembe ve yaldızlıdır. Kitabın ebadı 243x155 olup metin kısmı 170x90 boyutundadır. Her sayfada 33 satır bulunmaktadır. Mahtuta 300 varak yani 600 sayfadır.

30) Tâlik alâ Tefsiri'l-Kâfi

Kayıt No: 104

Mehmet Emin b. Sadreddin Şirvanî'nin eseridir. Müellif aslen Buharalı'dır. Oranın Şirvan beldesinde doğmuş, daha sonra Nasuh Paşa'nın ısrarı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Burada birçok alimle ilmi tartışmalarında bulunmuş ve kendini kabul ettirmiş bir alimdir. Fetih suresine kadar gelebildiği bir tefsiri vardır. Birçok esere şerh ve hâşiye yazan Şirvanî 1036/1626 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mahtuta kütüphaneye tâlik olarak kaydedilmiş olmasına rağmen o bir hâşiyedir. Kadı Beydavî tefsirin baş tarafına yazılmış bir hâşiyedir. Besmele Fatıha suresinden sonra Bakara suresinin ilk ayeti olan elif lam mim. *Zalike'l Kitabu le raybe fih* ayetini de içine alan kısa bir bölümüne yazılmış mufassal bir hâşiyedir. Eserin istinsah tarihi ve hattatı belirtilmemiştir.

Yazmanın Özellikleri:

Mahtuta talik yazı türünde yazılmış olup dili Arapça'dır. Çarkuşe kahverengi ve zeytunhi meşin cildi vardır. Cetveller yaldızlı ve kırmızıçizgilidir. Kitabın ebadı 225x15 olup metin kısmı 150x80 boyutlarındadır. Her sayfada 25 satır bulunmakta olup 206 varaktır.

31) Hâşiye ala Envari't-Tenzil

Kayıt No: 123

Müellifi Şemseddin İbrahim b. Muhammed b. Arapşah el-Esferayini'dir. Esferayin'li alim bir zatın devrin kadısının oğludur. 893/1468 yılında doğmuş 945/1539 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Birçok esere şerh ve hâşiye yazmıştır. Kadı Beydavhi'nin *Envaru't tenzil* adlı eserine yazmış olduğu bu hâşiyesi çok ince tetkik eseridir. Bu eserde Kur'an-ı Kerim'in başlangıcından A'raf suresinin sonuna kadar ve Nebe' suresinin başından Kur'an-ı Kerim'in sonuna kadar olan hâşiyesi yer almıştır. Müellif bu eserini Kanunî Sultan

tır. 789/1381 yılında hâşiyeyi bu haliyle bırakmıştır. Çorum'daki mahtuta-nın hattatı, Yahya ed-Disî b. Fahreddin b. Ali b. Ahmet'tir.

Yazmanın Özellikleri

Maktuta, nesih yazı türüyle istinsah edilmiş olup dili Arapça'dır. Miklepli, gömme yıldız şemseli, yıldız zencirekli, bordo meşin cildi vardır. Çarkuşe kırmızı meşin, ebru kağıt kaplı mukavva muhafaza içindedir. Laciverdi müzehhep mihrabiyesi ve aynı tarzda tanzim edilmiş Besmele yazılı serlavhası bulunmaktadır. Cetveller kırmızıdır. Kitabın ebadı 180x160 olup metin kısmı 195x105 boyutlarındadır. Her sayfada 31 satır bulunmaktadır. Eser, 291 varak yani 582 sayfadır.

35) el-Keşf an Müşkilatı'l-Keşşaf

Kayıt No: 45

Mahtuta, Ebu Hafs Ömer b. Abdurrahman el-Kazvinî tarafından te'lif edilmiştir. 683/1284 yılında Kazvin'de doğmuş, 745/1344 yılında vefat etmiştir. *Keşşafa* yazmış olduğu bu hâşiyeden başka *Nasihât'ül-Müslim el-Müşfik* adlı eseri bilinmektedir. Sıracüddin ünvanıyla anılan müellif bu hâşiyesinde Fatiha suresinden Nas suresi sonuna kadar tefsirin tamamına hâşiyeye yazmıştır. Carullah ez-Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ındaki müşkilleri açmak amacıyla yazdığını söylüyor. Her ne kadar hâşiyeye ise de *Keşşaf*'ın telhisi mahiyetindedir. Metnin kenarında ayrıca şerhler vardır.

Kitabın adı, serlevhasında ve eteğinde *Keşfü'l Keşşaf* olarak geçmektedir. Başta fihrist vardır. İstinsah tarihi 1095/1684 olup hattatı, Hafız Ahmet b. El-Hac Mustafa'dır.

Yazmanın Özellikleri

Maktuta nesih yazı türü ile yazılmış olup dili Arapça'dır. Miklepli, gömme yıldızlı şemseli koyu kahverengi meşin cildi vardır. Kırmızı meşin üzerine ebru kaplanmış mukavva muhafaza içindedir. Kapağı kopuktur. Kitabın ebadı 240x145 olup metin kısmı 170x85 boyutlarındadır. Her sayfada 31 satır bulunmakta olup 635 varak yani 1270 sayfadır. Cetveller yaldızlıdır.

36) Hidayetü'r-Rivâye ile'l-Faruki'l-Müdevi il'Acz an Tefsiri'l-Beydavi

Kayıt No:14

Mahmut b. Hüseyin es-Sadıkî el-Geylanî'nin te'lifatındandır. Müfessirin doğum tarihi belli değildir. 970/1563 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Şâ-

fî mezhebinden ve Nakşibendî tarikatındandır. İbn-i Hacıb'in *Kafiyesi*'ne şerhi, *Mecmû'ul-havas fi-tezkireti's-şuarâ* adlı şairlerin biyografisiyle ilgili eseri ve *Risaletü'l-kutsiyye fi'l-hikme* adlı kitabının yanı sıra Beydavî tefsirine yazmış olduğu hâşiye de onun ilim sahasındaki kudretini göstermektedir.

Mahtutanın adı kaynaklarda *Hidayetü'r-ruvat ile'l-Faruki'l-Müdevî li'l-acz an-tefsiri'l-Beydavî* şeklinde geçmektedir. Ancak *Hâşiye alâ envâri't-tenzil li'l-Beydavî* adıyla da bilinmektedir. Onun için serlevhad *Hâşiye-i Tefsir-i Kadı Beydavî* şeklinde yazılmıştır. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesindeki nüsha, bu hâşiyenin sadece birinci cildir. O nedenle eserin kaç cild olduğunu kestirmek zordur.

Yazmanın Özellikleri

Mahtuta, nesih yazıyla yazılmış olup dili Arapça'dır. Kitap, kahverengi meşin ciltli olup mikleplidir. Kırmızı meşinden yapılmış, üzeri ebrulu kağıtla kaplı mukavva bir muhafaza içindedir. Kitabın ebadı 295x200 olup metin kısmı 215x120 boyutundadır. Her sayfada 33 satır bulunmaktadır. Bu cilt, 369 varaktır.

Sonuç olarak biz burada 15 adet tefsirin tanıtımının yanı sıra çok sayıda hâşiye ve tâlikine ait bilgiler de verdik. Âyet tefsiriyle sure tefsirine dair örneklerle ilaveten cüz tefsirlerinden de bir kaçını tanıtmış olduk. *Ulûmu'l-Kur'an'a* dair mahtutalardan da listemize almayı ihmal etmemeye gayret ettik.

Bu çalışmalarımızda ele aldığımız eserlerin büyük çoğunluğu günümüzde basılı durumdadır. Ama bazıları hâlâ matbû değildir. Bazı el yazmalarının da diğer kütüphanelerdeki nüshaları bilindiği halde Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshası ilim erbabınca bilinmemektedir. Tarihi kıymete de haiz olan bu mahtutaların ilahiyatçılarca incelenip değerlendirilmesi, tahkikli tercümelerinin yapılarak kamuoyuna sunulması en büyük arzumuz ve beklentimizdir. Lisans veya lisansüstü tez çalışmalarında ve hatta doktora tezlerinde buradaki eserlerin seçilip çalışılması, ilmi yönden değerlendirilmesi milli kültüre ve mahalli değerlere sahip çıkılması bakımından da önemlidir. Tefsir dışındaki alanlarda çalışanlar için de bu kütüphane de yeterince malzeme vardır. Hatta Fen-Edebiyat Fakültesi'nin tarih ve edebiyat bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri için de tahminlerinin üzerinde eser ve kaynak bulunmaktadır. Temennimiz bu mahtutaların gün ışığına çıkartılarak ilim dünyasına tanıtılmasıdır. Beni sabırla dinlediğiniz için hepimize şükranlarımı sunuyorum.